

BÜYÜK HUN DEVLETİ'NDE BEYLERİN İDARE SAHALARI

Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM*

Öz

Büyük Hun Devleti'nin devlet teşkilatına dair bazı çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte bu çalışmaların çok azı devlet teşkilatını anlaşılır bir şekilde izah etmiştir. Geniş coğrafyalara yayılmış bu devasa devletin gelişmiş bir teşkilatının olması gerekir. Devlet teşkilatında çok sayıda "bey"den (Çincesi "wang") bahsedilmektedir. Bu beylerin bir kısmının merkezde ve bir kısmının uzak topraklarda olması icap eder. Makalemizdeki esas maksadımız, bazı beylerin idare sahalarını tespit etmektir. Böylece Büyük Hun Devleti'nin teşkilatı ve yayıldığı alanlar hakkında daha sağlıklı bilgiler edinebiliriz.

Anahtar kelimeler: *Büyük Hun Devleti, Devlet Teşkilatı, Bey, Merkez, İdare Sahası.*

Administration Areas of "Bey"s in the Great Hun State

Abstract

Some studies have been done on the state organization of the Great Hun State. However, very few of these studies explain the state organization in an understandable way. That vast state, spread over a wide geographical area, must have a developed organization. A large number of the "bey" ("wang" in Chinese) are mentioned in the state organization. Some of these must be in the center and some in remote lands. Our main goal in our work is to determine the administration areas of some "bey"s. Thus, we can get better information about the organization and spread of the Great Hun State.

Keywords: *Great Hun State, State Organization, Bey, Center, Administration Area.*

Çin kaynaklarında Hun Chanyu'süne bağlı olarak Büyük Hun Devleti'nin geniş coğrafyalarda idare edilmesini sağlayan beylerden söz edilmektedir. Bu

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, kursatyildirimtr@yahoo.com; Shanghai International Studies University (上海外国语大学) Şeref Üyesi. Bu makale, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen SYD-2017-24808 kodlu ve "Asya Hun Devleti'nde Hun Hükümdarına Bağlı Beyler ve İdare Sahaları" başlıklı YADUP Projesi'nin ürünüdür.

beylerin çoğunun kimlikleri, vazifeleri, görev süreleri hakkındaki tafsilatları çok az biliyoruz. Kaynaklar çoğu kez bu beylerin adlarını zikretmekle kalmaktadır. Bunlar Xiutu 休屠 Beyi, Hunye 浑邪 (veya Kunye 昆邪) Beyi, Yujian 奥鞬 Beyi, Guxi 姑夕 Beyi, Liwu 犁汗 Beyi, Pulei 蒲类 Beyi, Hesu 郝宿 Beyi, Houyilu 後義盧 Beyi, Xiuxun Beyi 休旬 Beyi, Hujie 胡揭 Beyi, Huluzi 呼盧訾 Beyi, Güney Lihan 南犁汗 Beyi, Chuweiguxi 厨唯姑夕 Beyi, Yijieruo 伊酋若 Beyi, Yiqu 义渠 Beyi, Lutu 盧屠 Beyi, Puyin 蒲陰 Beyi, Sağ Zhiluer 致盧兒 Beyi, Sağ Huzhi 呼知 Beyi, Sağ Yizhizi 伊秩訾 Beyi, Sağ Gaolin 皋林 Beyi, Sağ Gunu 股奴 Beyi, Sol Huzhi 呼知 Beyi, Sol Yizhizi 伊秩訾 Beyi, Sağ Rizhu 日逐 Beyi, Sol Rizhu 日逐 Beyi, Sol Guxi 姑夕 Beyi, Sol Lihan 犁汗 Beyi, Sağ Lihan 犁汗 Beyi, Sol Tuqi 屠耆, Sol Yujian 奥鞬 Beyi, Sol Yutuchoudan 於涂仇擲, Huyan 呼衍 Beyi adlarıyla kaydedilmektedir.

Hunlarla ilgili en tafsilatlı bilgileri veren Han Shu'nun bir yerinde çok açık bir şekilde "teşkilat tasviri" yapılmaktadır. Buna göre devletin başındaki Hun Chanyu'sünün altında: "Sol-Sağ Bilge Bey (Xian Wang 賢王), Sol-Sağ Guli (Guli 谷蠡), Sol-Sağ Büyük General (Dajiang 大將), Sol-Sağ Büyük Komutanlar (Da Duwei 大都尉), Sol-Sağ Büyük Danghu (Da Danghu 大當戶), Sol-Sağ Gutuhou (Guduhou 骨都候) kurulmuştur... Sol-Sağ Bilge Beylerinden aşağı doğru Danghu'ya kadar büyüklerin 10 bin küsur, küçüklerin birkaç bin atlısı vardır... Sol beyler, generaller doğuda otururlar, toprakları Shanggu 上谷'nun doğusundan Huihao (mo) 穢貉 (Mançurya taraflarında), Chaoxian 朝鮮'a (Kore) kadar uzanır. Sağ beyler, generaller batıda otururlar, toprakları Shangjun 上郡'un batısından Di 氏, Qiang 羌'lara (eski Tibetliler) kadar uzanır. Chanyu'nün otağı-arazisi Dai 代, Yunzhong 雲中'a dayanır. Herkesin ayrı toprağı vardır, suyun ve otun arkasından hareket ederler. Sol-Sağ Bilge Beyler, Sol-Sağ Guli, toprakları en geniş olanlardır. Sol-Sağ Guduhou, devlet idaresinde yardımcıdır. Toplam 24 başlık eden adam vardır, her birisi binbaşı, yüzbaşı, onbaşı, küçük bey, müşavir, komutan, danghu, juqu makamları kurmuşlardır".¹ Bunu ve Hou Han Shu'da yer alan diğer bilgileri yorumlayan bazı araştırmacılar² çoğu kez, 24 "başbuğ"dan bahsetmiş, adı geçen çok sayıda beyden birkaçını ise bu başbuğlara bağlamışlardır.

Yukarıda ilk listede adları zikredilen ama "teşkilat tasviri"nde yer almayan beylerin ekseriyeti belki de "merkez"den uzak yerlerdeki beyler idi. Nitekim bu beylerin idare sahalarının, "merkez"den dışarıda, esasen yerleşik-şehirli veya çiftçi vb. nüfusun yaşadığı Fergana-Özkend, Doğu Türkistan, Gansu, İç Moğolistan'dan Mançurya'ya uzanan düzlükler gibi yerlerdeydi. Bilhassa son yerde boylar birliğine dahil olmayan proto-Moğol, proto-Tunguz boylarının yayıldıkları da görülmektedir.

Böyle bir yazıyı kaleme almamın temel sebebi, "Hun Tarihi" konulu çalışmaların çoğunun Hun devlet teşkilatıyla ve idaredeki beylerle hemen hiç ilgi-

¹ Han Shu, Zhonghua Shuju, Beijing 1997, s. 3751.

² Omeljan Pritsak, "Die 24 Ta-ch'ên: Studie zur Geschichte des Verwaltungsaufbaus der Hsiung-nu Reiche", *Oriens Extremus*, 1/2, Wiesbaden 1954, s. 178-202; Shiratori Kurakichi Zenshū, C. III, IV, V, Tokyo 1970; Masao Mori, "Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, İstanbul 1978, s. 209-226; Lin Gan, *Xiongnu Tongshi*, Beijing 1986, s. 33-45; Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, İstanbul 2016, s. 317-324.

lenmemiş olmalarıdır. Çin kaynaklarından Büyük Hun Devleti'nin idarî yapısı hakkında parça parça, birbiriyle ilgisiz bilgilerle yetinsek de bu beylerin bazılarının buldukları, idare ettikleri toprakları az çok öğrenebiliyoruz.

Beylerin Chanyu ailesi ile evlilik ilişkileri, merkezle ilişkileri, fonksiyonları gibi hususları başka bir çalışmada ele almak üzere burada tek tek beylerin yerleri, idare sahalarıyla ilgili bazı değerlendirmeler yapmak istiyorum. Bunu yaparken, Han Shu'nun "Hunlar" monografisinde dağınık bir şekilde zikredilen beyleri esas alıp, diğer ana kaynaklardaki bilgilerle bu beylerin idare sahalarını tespit etmeye çalışacağım. Elbette ki bu beylerin aynı anda, tek bir teşkilatın çatısı altında olduklarını söylemek biraz zordur. Hunların güçlü ve zayıf oldukları dönemlerde veya Güney Hunlarında beylerin ve idare sahalarının farklılaştığı öne sürülebilir; ancak bizim maksadımız bütün Hun tarihindeki beylerin hükmettikleri yerleri az veya çok belirleyebilmektir. Şimdi bazı beylerin idare sahalarını inceleyelim:

- **Pulei 蒲類 Beyi:** Kaynaklardaki bazı ifadelerden Hunların Barköl (Çince: Pulei 蒲類) havalisini idare etmek üzere bir bey atadığı anlaşılmaktadır. Han Shu'ya göre Hunların Barköl Beyi Zilizhi 茲力支, Tanrı Dağları'nın batı kısmını idare ediyordu. Ahalisi vadilere yayılmıştı. Beiliu 卑陸 ve Jumi 且彌 adlı devletlerin batısındaydı. Çin İmparatoru Yuan devrinde (M.Ö. 48-32) Çinliler Wuji Komutanlığı kurdular ve Ön Cheshi (Turfan) Devleti topraklarında tımar tesis ettiler. Bu arada Zilizhi ise 1.700 küsur kişiyle Çin'in Doğu Türkistan Genel Valiliği'ne tâbi oldu. Genel Vali ise Arka Cheshi (Turfan) Devleti'nin batısındaki toprakları taksim edip buraya Wutanzili adını vererek beyi oraya yerleştirdi.³

Barköl Hunlar devrinde daima elde tutulması gereken stratejik bir yer olarak görünmektedir. Bilhassa Doğu Türkistan'a kuzeydoğudan girebilmek ve bölgeden geçen yolları hâkimiyet altına alabilmek için Barköl mühim bir noktaydı. Mesela M.Ö. 99 yılında Doğu Türkistan'ı ele geçirmek üzere harekete geçen Çin'in Ershi Generali ile Hunların Sağ Bilge Beyi (Youxianwang 右賢王) arasında Barköl'de şiddetli savaşlar olmuştu.⁴ Barköl'ün bulunduğu konumun, Doğu Türkistan coğrafyasının yiyecek ve tahıl kaynağı Kumul ile arasında kaçınılmaz bir tarihi bağ oluşturduğu görülmektedir. Buna göre Çin'in Tarım Havzası'na doğru Han İmparatoru Wu tarafından M.Ö. 121 yılından itibaren yürütülen ilk siyasi ve iktisadi genişlemesini getiren takriben iki yüz yıllık erken devir esnasında, Hunların Çinliler tarafından Nanshan'ın kuzey etekleri boyunca sürüldükleri ancak hâlâ Tanrı Dağları'nın kuzeyinde kırılmamış bir güç olarak kaldıkları bilinmektedir. Hunlar Barköl'den sadece Çin'in Tarım Havzası üzerindeki hâkimiyetini değil, Gansu'nun en batı sınırlarıyla Lop Çölü üzerinden kurulan uzun ve kesintisiz iletişim hattını da sıklıkla tehdit edebiliyorlardı.⁵ Bu münasebetle Barköl'ün, Tanrı Dağları'nın

³ Han Shu, s. 3874.

⁴ Han Shu, s. 203.

⁵ M.A. Stein, *Innermost Asia: Detailed Report of Explorations in Central Asia, Kan-su and Eastern İrân*, C. I, Oxford 1928, s. 539.

kuzeyinde sağlam duran Hun kuvvetinin Doğu Türkistan ve Tarım Havzası'nı ve Kumul gibi yiyecek depolarını elinde tutabilmesi için hayatî bir nokta olduğu anlaşılmaktadır. Bu münasebetle burada hususî bir idare kurması ve başına bey ataması gayet tabiidir.

- **Yujian** 奥鞬 **Beyi**: Han Shu'nun Hunlar bölümünde M.Ö. 67 yılında Sağ ve Sol 奥鞬 Yujian beylerinin 6.000'er atlıyla Turfan'ı işgal eden Çin birliklerine hücum ettikleri, ancak başarısız oldukları kaydedilmektedir.⁶ Yujian Beyi'ne dair diğer kayıt ise şöyledir: Sol Yujian Beyi'nin ölmesi üzerine Hun Chanyu'sü onun küçük oğlunu yerine bey yaptı ve merkeze yerleştirdi. Bunun üzerine Yujian Beyi'nin arazisindeki ileri gelenler eski Yujian Beyi'nin oğlunu bey yaptılar ve toplu hâlde doğuya göçtüler.⁷ Her iki kayıttan Yujian Beyi'nin idaresi altında bir saha ve halk olduğu anlaşılmaktadır.

Yujian deneni idarenin esasında Kangju 康居 deneni ve sınırları çok itibarî olan dar anlamda Semerkant ile etrafındaki Maveräünnehir topraklarına bağlı bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Aslında Çinliler İli ile Seyhun arasındaki bölgeye genelde Kangju demektedirler ki bu belki de Türkçe "*Kangâr*" adından gelmez. Milâdın başlarında bu sahada Türkçe konuşan ve On-Ok ile On-Ogurların dâhil bulunduğu Peçeneklerin ataları olan boylar yaşıyorlardı.⁸

Bahaeddin Ögel'e göre Kangju deyimini Çinliler genelde Semerkant için kullanırlardı. Bu deyim zaman zaman Seyhun'un güneyindeki bölgelerin hepsi için söylenmiştir; hatta bazen Seyhun'un kuzeyinden Hazar Denizi'nin bütün kıyılarını içine alan geniş bir anlamı da vardır.⁹

Han Shu'nun Xiyu ("*Batı Toprakları*") bölümünde yer alan Kangju bahsinde Kangju'daki beş beyliğin adı sıralanmaktadır: Suxie (Sogd ya da Keş?), Fumo (Zereşan'daki Kuşaniya ya da Parkent'teki Farankas?), Yuni (Şaş veya Taşkent), Ji (Buhara ya da Taşkent'teki Guzkard?) ve Yujian (Özkend?).¹⁰ Böylece Yujian Beyi'nin Semerkand ile etrafındaki Maveräünnehir topraklarındaki yer alan ve belki de bugünkü Kırgızistan'daki Oş bölgesinde bulunan Özkend'e denk gelen bir yerde hükmettiği düşünülebilir.

Özkend, Doğu Türkistan'ın Kaşgar Şehri'nden dağ yoluyla gelip Alay Vadisi, İrkeştam üzerinden kuzeye kıvrılıp Fergana Vadisi'ne ve dolayısıyla Maveräünnehir'e giden yolun en stratejik yerinde, Fergana Vadisi'nin en doğu ucunda yer almaktadır. Dolayısıyla ticaret yollarını hâkimiyet altında tutarak siyasî hâkimiyetini tesis eden Hunlar için bu noktada bir idare kurmak ve başına bir bey tayin etmek gayet mantıklıdır. Bununla beraber Turfan gibi uzak bir mesafeye sağ ve sol Yujian beylerinin ordularıyla birlikte hücum ettikleri kaydı da düşündürücüdür ve ihtiyatla hüküm vermemizi gerektirmektedir.

⁶ Han Shu, s. 3788.

⁷ Han Shu, s. 3790.

⁸ H.W. Haussig, "Eski Türk Boylarının Taksimi", *Türk Kültürü El Kitabı*, Ed.: E. Esin - O.F. Sertkaya, Cilt: II/1b, İstanbul 1977, s. XXVII.

⁹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Cilt: II, MEB Yayınları, Ankara 1981, s. 329.

¹⁰ J. Marquart, *Die Chronologie der Alttürkischen Inschriften*, Leipzig 1898, s. 57 vd.; E. Chavannes, *Documents sur Les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux*, St. Pétersbourg 1903, s. 137, 145 dpt. 2, 146 dpt. 3.

Nitekim bugünkü karayollarıyla yaklaşık 1900 kilometre ötedeki bir yere, belli bir idarenin beyini ordusuyla sevk edip asıl vazife yerini boş bırakmak Hun Devleti gibi cihanşümul bir gücün yapacağı iş değildir; ancak yine de sefere giden sağ ve sol Yujian beylerinin vazifelerini ve asıl hâkimiyet yerlerinden edilip edilmediklerini bilmedikçe milâda takaddüm eden yıllarda Yujian Beyi'nin idare ettiği yerin Özkend olabileceğini en azından bir bilgi olarak zikretmekte fayda vardır. Çin fonolojisi konumuz olmamakla birlikte Yujian adının, çok eski devirlerden beri var olan Özkend adına (bilhassa jian>kend) çok benzediğini belirtmek istiyorum. Bu arada Saadettin Gömeç bu beyin adının Türkçe *Yükünç* olabileceğini söylemiştir.¹¹

- **Guxi 姑夕 Beyi:** Han Shu, Hunlar monografisine göre M.Ö. 58 yılında Wuhuan'ların Hunların doğu sınırındaki Gushi Beyi'ne saldırıp epey esir alması üzerine Chanyu çok sinirlenmiş ve muhtemelen Gushi Beyi'ni cezalandırmak istemişti. Bunun üzerine Gushi Beyi Hunların sol kanat topraklarındakilerle birlikte Huhanye'yi Chanyu ilân etmişti. Bunlar, Woyanqudi Chanyu'ye saldırıp onu mağlûp etmişlerdi.¹² Dolayısıyla Hunların doğu sınırında Wuhuan'ların yaşadıkları yere yakın bir yerde, onların batısında veya güneyinde Guxi Beyi'nin arazisinin olması icap eder. Kurakichi Shiratori de Wuhuan topraklarını işaret etmektedir¹³ ki bugünkü İç Moğolistan'ın batı taraflarına denk düşmektedir. Lin Gan'a göre Wuhuan'lar M.Ö. 121 yılında Çin'e tâbi olmuşlar ve Luyang, Shanggu, Sağ Beiping, Liaodong, Liaoxi gibi yerlere göçmüşlerdir ki buralar bugünkü Liaoning'deki Daling 大凌 (Emulun) Irmağı'nın sağ ve sol kıyıları, Zhangjiakou 張家口 (Kalgan)'nın kuzeyindeki topraklardır ve böylece Guxi Beyi'nin arazisi yaklaşık olarak bugünkü İç Moğolistan'ın Jirim Aymag (Tongliao 通辽), Juu Uda Aymag (昭乌达) ve Sili-yin youl Aymag (Xilinguole 锡林郭勒)'in bir kısmıdır.¹⁴

- **Liwu 犁汗 Beyi:** Xiutu Beyi'nin ölmesi ve Hunye Beyi'nin Çin'e tâbi olmasından sonra Gansu Koridoru'nda Hun varlığı sona erse de Han Shu'daki bir kayda göre M.Ö. 78 yılında Çin sınırına gelip keşif yapan Hun Beyi Liwu 犁汗 adlı birinden bahsedilmektedir. Liwu, bölgedeki Çin ordularının zayıfladığını Chanyu'ye bildirmiş ve bunun üzerine Sağ Bilge Beyi ve Liwu Beyi'nin komutasındaki Hun orduları Rile 日勒¹⁵, Juayan 居延¹⁶'a ve Fanhe 番和¹⁷'ya üç koldan hücum etmişlerse de başarısız olmuşlardı.¹⁸ Hunların her zaman, Gansu Koridoru'nun hemen kuzeyinde, Zhangye sınırında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim M.Ö. 8 yılına dair bir kayıta Çin Generali Wang Gen'a gelen bilgiye göre Hunların toprakları ile Zhangye sınırdı ve Zhangye'nin kuzeyindeki arazi

¹¹ Saadettin Gömeç, *Türk-Hun Tarihi*, Ankara 2012, s. 157.

¹² *Han Shu*, s. 3790.

¹³ Shiratori Kurakichi *Zenshū*, Cilt: III, s. 537.

¹⁴ Lin Gan, *Xiongnu Tongshi*, s. 37.

¹⁵ Gansu'daki Yongchang İlçesi'nin kuzeybatısında; *Zhongguo Lishi Diming Da Cidian*, Ed.: Shi Weile, Beijing 2005, s. 384.

¹⁶ İç Moğolistan'daki Erjin Sancağı'nın güneydoğusunda; *Zhongguo Lishi Diming*, s. 1718.

¹⁷ Gansu'daki Yongchang İlçesi'nin batısında; *Zhongguo Lishi Diming*, s. 2579.

¹⁸ *Han Shu*, s. 3783.

Hunlar için hayati önem taşımaktaydı; çünkü ok, çadır ve araba yapımında kullanılan kaliteli ağaçlar buradaki ormanlardan elde ediliyordu. Çinliler bu araziye ele geçirerek zenginleşebileceklerini düşünüyorlardı.¹⁹ Lin Gan, Liwu Beyi'nin arazisinin Çin ile olan sınırına dair bazı tahminlerde²⁰ bulunsa da çok makul değildir. Umumi olarak koridorun kuzeyinin Hunların elinde olduğu kesindir ve Hunlar bahsedilen verimli ormanların olduğu toprakları idare etmek üzere bir bey tayin etmiş olabilir. Bununla böyle bir idarenin kesin sınırları hakkında haber verebilmek için daha çok vesikaya ihtiyaç vardır.

- **Rizhu** 日逐 **Beyi**: Han Shu'daki Hunlar bahsinde bir Rizhu Beyi'nden bahsedilmektedir. Buna göre Rizhu Beyi, Sol Bilge Beyi'nden daha düşük rütbedeydi.²¹ Aynı kaynağın Xiyu ("*Batı Toprakları*") kısmında ise Hunların batı sınırındaki Rizhu 日逐 Beyi'nin Batı Toprakları'nın idare etmek üzere Tongpu 僮僕 Komutanlığı kurduğu ve Yanqi 焉耆 (Karaşehir), Weixu 危須, Weili 尉黎 (Korla) arasında oturduğu kaydedilmektedir.²² Coğrafi malumata göre Rizhu Beyi'nin Batı Toprakları denen Doğu Türkistan sahasına hükmettiği ve esasen Bagraş Göl etrafında oturduğu söylenebilir. Hun Chanyu'sü Hulugu (M.Ö. 96-85)'nun ölümü üzerine oğlu tarafından kurulmuş olan²³ ve Doğu Türkistan'daki şehirlerden ve devletlerden vergi ve asker toplayan Tongpu Komutanlığı, M.Ö. 59 yılında Rizhu Beyi'nin Çin'e tâbi olmasıyla ortadan kalkmıştır.²⁴ Kurakichi Shiratori, Doğu Türkistan'ı idare eden Rizhu Beyi'nin esasen bugünkü Turfan-Urumçi havalisi olduğu düşünülen Turfan'ın bereketli sahalarında hüküm sürdüğünü düşünmektedir.²⁵ Bu bölgenin, Doğu Türkistan'ın neden önemli olduğunu açıklamaya gerek yoktur diye düşünüyorum.

- **Sol Lihan** 犁汗 **Beyi**: Han Shu, "*Hunlar*" monografisinde Wuhuan halkından epey insanın yaşadığı Sol Lihan 犁汗 Beyi'nin idaresindeki bir yerden bahsedilmektedir.²⁶ Bu kaydın yazıldığı yerden bir sayfa sonra Çin'de darbeyle iktidara gelen Wang Mang'ın Hunları on beş Chanyu'lüğe bölmek için giriştiği faaliyetler anlatılmaktadır. Buna göre yeni Çin İmparatoru generalini büyük bir ordu ve çok sayıda hediye ile Yunzhong 雲中'a göndermiş, Chanyu'nün oğullarına tek tek hediyeler vermiş ve bu arada Sol²⁷ Lihan Beyi'ni sınırdan

¹⁹ Han Shu, s. 3810.

²⁰ Lin Gan'a göre M.Ö. Hunların üç koldan hücum ettikleri Rile, Juyan ve Fanhe Çin-Hun sınırı hakkında fikir vermektedir: Bugünkü Gansu Koridoru'nun orta kısmındaki Etsin Gol (Ruo Irmağı)'un üst akımı olan Shandan 山丹 Irmağı, Hongshui 洪水 Irmağı'nın aktığı topraklar, Gansu Koridoru'nun doğu kısmındaki Qilian 祁連 Dağları'nın kuzey eteklerindeki Guo 郭 Irmağı'nın aktığı topraklar, İç Moğolistan'daki Gaşuun Gölü (Juyan Hai)'nin bir kısmı. Lin Gan, *Xiongnu Tongshi*, s. 36.

²¹ Han Shu, s. 3778.

²² Han Shu, s. 3872.

²³ Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*, TTK Yayınları, Ankara 2012, s. 15.

²⁴ Han Shu, s. 3874.

²⁵ Shiratori Kurakichi *Zenshū*, Cilt: III, s. 537.

²⁶ Han Shu, s. 3822.

²⁷ Burada "*Sağ*" Lihan Beyi Xian olarak kaydedilmiş olsa da yine aynı kişiden sayfa 3826'da Sol Lihan Beyi olarak bahsedilmektedir. Sayfa 3822'deki kişinin Sol Lihan Beyi Xian olduğuna şüphe

davet edip hediyelerle onu Chanyu ilân etmiştir.²⁸ Lin Gan'ın mülhazası- na göre, kaynakta zikredilen Yunzhong'un sınırı bugünkü İç Moğolistan'daki Togtoh (Toytaqu) İlçesi'nin kuzeyindedir ve Yunzhong'un çok uzağında olma- yan Sol Lihan Beyi'nin arazisi yaklaşık olarak Togtoh'un kuzey taraflarıdır.²⁹

- **Güney Lihan** 犁汗 **Beyi**: Han Shu'da Doğu Türkistan'daki hadiselerden bahsederken bölgedeki Çin birliklerine karşı ayaklanmalar çıktığı, Hunların ise hücum etmeye hazırlandığı anlatılmaktadır. Bu yüzden bölgedeki hare- ketli Çin orduları olan Wuji ordularının komutanı, kendi yardımcıları tarafın- dan öldürülmüştür. Komutanı öldürenler Hunların Güney Lihan Beyi'ne bağlı Güney Orduları Generali'ne elçi göndermişlerdir. Güney Orduları Generali ise bir orduyla Doğu Türkistan'a girmiştir.³⁰ Acaba bu Güney Lihan Beyi'nin idare merkezi neresiydi? Güney Orduları nerede yayılıyordu? Bunu belirlemek çok zor olsa da Han Shu'nun Xiyu ("Batı Toprakları") bölümünden bir ip ucu bulmak mümkündür. Bu bahiste, M.S. 1-5 yıllarında Turfan Arka Bey Dev- leti'nden (Cheshi Houwang Guo 車師後王國) geçen yeni bir yoldan, bu yolu Wuchuan'ın kuzeyinden Yeşimtaşı Kapısı (Yumen) Geçidi'ne kadar uzandığın- dan, Turfan Arka Bey Devleti Beyi'nin bu yolun Çinlilerin faydasına olduğunu düşünüp tereddüt ettiğinden ve Hunların Güney Generali'nin topraklarına komşu olması sebebiyle Hunlardan çekindiğinden bahsedilmektedir.³¹ Turfan Arka Bey Devleti'nin bugünkü Kumul-Turfan-Cimsar'a kadar uzanan kuşa- ğın kuzeyinde ve Güney Lihan Beyi'ne bağlı Hunların Güney Orduları Genera- li'nin ise onun da kuzeyinde olduğu düşünülebilir. Böylece Doğu Türkistan'ın kuzey kısmı ile Moğolistan'ın güneybatı kısımlarının yaklaşık olarak Güney Lihan Beyi'nin idare sahası olduğu söylenebilir.

- **Huyan** 呼衍 **Beyi**: Han Shu'da M.Ö. 30 yılları etrafında Sol Yizhizi 伊秩 訾'nın ağabeyi olan bir Huyan Beyi'nden bahsedilmektedir.³² Bu kişi hakkında başka bir bilgi yoktur. Hou Han Shu'da da bu bey ile ilgili bir anlatım vardır. Buna göre M.S. 123 yılında Dunhuang Valisi Zhang Dang imparatora bir tez- kere sunarak Hunlar ile mücadele etmek için üç maddelik planını şöyle açıklar:

"Kuzey düşmanlarından (Hunlardan) Huyan Beyi, Pulei (Barköl) ve Qin- hai arasında yayılıp gelişmiş, Xiyu'ye ("Batı Toprakları") hâkim olmuş ve oraları yağmalamıştır. Bugün, Jiuquan Eyaleti'ne bağlı ülkelerin subay ve askerlerinden 2 binden fazla kişi Kunlun (Kurum)³³ sınırında toplanmıştır. Önce Huyan Beyi'ne hücum edip kaynaklarını keselim. Bunun ardından Shanshan (Çarklık) Devleti'nin 5 bin kişilik ordusunu Arka Ch'e-Shih (Tur- fan) Devleti'ni bastırmak için gönderelim. Bu en iyi plandır."

yoktur. O hâlde buradaki "Sağ" Lihan Beyi Xian, bir yanlışlık neticesidir, doğrusu Sol Lihan Beyi Xian'dir.

²⁸ Han Shu, s. 3823.

²⁹ Lin Gan, *Xiongnu Tongshi*, s. 38.

³⁰ Han Shu, s. 3823.

³¹ Han Shu, s. 3924.

³² Han Shu, s. 3806.

³³ Kunlun yani Kurum sıra dağları, Tibet platosunun kuzeyi ve Tarım havzası ve Kansu koridoru- nun güneyinden uzanan, doğuya doğru Wei Irmağı'nın güneyinden uzayarak Kuzey Çin platosun- da son bulan sıra dağlardır.

Bunun idari bir unvan mı yoksa boy beyinin adı mı olduğu sorgulanabilir. Nitekim Ögel,³⁴ Chavannes,³⁵ De Groot³⁶ gibi araştırmacılar bunu bir Hun boyu olduğu düşüncesindedirler. Yine de merkezden uzaktaki devlet teşkilatında yer aldığı söylenebilir. Ögel'in aktardığına göre zaman geçtikte bu boyun ve boy beyinin devlet teşkilatında öneminin arttığını düşünenler de vardır. Bu Huyan Beyi'nin hâkim olduğu saha böylece az çok anlaşılabilir. Pulei'nin Barköl olduğu açıktır. Qin Hai için ise şöyle bir yorum yapılabilir: Chavannes ilk olarak bir çalışmasında,³⁷ burayı Hazar Gölü ile eşleştirmiş ancak daha sonra fikir değiştirip,³⁸ bu göl hakkında kesin bir hüküm vermektan kaçınsa da Balkaş Gölü olabileceğini yazmıştır. Chavannes'ı başlarda bu görüşe sevk eden, *Hou Han Shu*'nun, 88. cildi, s. 2914'e Li Xian'in başında bulunduğu heyet tarafından düşünülen bir şerhtir: "Daqin ülkesi, Batı Denizi'nin batısındadır; bu nedenle oraya Qin Denizi denir." Herrmann,³⁹ bu gölü Turköl ile özdeşleştirmekte ve Stein⁴⁰ de onu onaylamaktadır; Stein'e göre Hun hareketi, Dunhuang sınırındaki Barköl-Turköl hattı içinde görülmektedir; dolayısıyla Herrmann'ın görüşü tarihî gerçekliğe uygundur. Bana göre de Dunhuang'ın batısında Barköl-Turköl hattında olması gayet mümkündür. Hunlar bu devrede artık iyice zayıflamışlardı. Başka bir makalede ele aldığımız bazı tarihî hadiseler de Huyan Beyi'nin milattan sonraki yüzyılın sonlarına doğru Barköl taraflarında hüküm sürdüğünü göstermektedir.⁴¹ Elbette ki hareketli hayat tarzında Hun atlıları Turfan Ovası'nın kuzeyinde, Tanrı Dağları boyunca Barköl'den Urumçi'ye kadar olan sahada gidip gelmişlerdir; ama en azından Huyan Beyi'nin sıklet merkezinin Barköl dolayları olduğunu söyleyebiliriz.

- **Yili** 伊蠡 **Beyi**: Hou Han Shu'da kaydedilen meşhur Çinli komutan Ban Yong'un biyografisinde onun M.S. 124 yılında 10 bin küsur atıyla Ön Turfan Devleti'nin merkezine geldiği, Hunların Yili Beyi'ne Yihe 伊和 Vadisi'nde hücum edip kovaladığı, Ön Turfan'ın 5 bin küsur adamını esir aldığı, bundan sonra Ön Turfan Devleti'nin Çin'e tabi olduğu kaydedilmektedir.⁴² Bu vadinin bugünkü Turfan şehrinin kuzeybatı, Urumçi şehrinin güneydoğu tarafları olduğu söylenebilir.⁴³

- **Gaolin Wenyudu** 皋林 溫禺犢 **Beyi**: Han Shu'daki bir kayda göre, M.Ö. 28 yılında Hun Chanyu'sü Sağ Gaolin Beyi'ni yeni yıl kutlaması için Çin sarayına elçi olarak göndermiş, bu bey gelmesini müteakip Çin devletine sığınmak

³⁴ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Cilt: II, s. 393-400.

³⁵ E. Chavannes, *Dix Inscriptions Chinoises de L'asie Centrale*, Paris 1902, s. 18.

³⁶ J.J.M. De Groot, *Die Hunnen Der Vorchristlichen Zeit*, Cilt: I, Berlin 1921, s. 57.

³⁷ Chavannes, *Dix Inscriptions*, s. 21.

³⁸ E. Chavannes, "Les Pays d'Occident d'après le "Heou Han Chou"", *T'oung Pao*, Cilt: II, Sayı: 8, Leiden 1907, s. 162, dipnot: 2.

³⁹ A. Herrmann, *Die Alten Seidenstrassen Zwischen China und Syrien*, Berlin 1910, s. 75.

⁴⁰ Stein, *Innermost Asia*, Cilt: I, s. 541.

⁴¹ Kürşat Yıldırım, "Pei Cen Yazıtı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 220, İstanbul 2016, s. 63-68.

⁴² *Hou Han Shu*, Zhonghua Shuju, Beijing 1997, s. 1589.

⁴³ *Zhongguo Lishi Diming*, s. 1013.

istemiş, ama sonradan bundan vazgeçip Hun memleketine geri dönmüştü.⁴⁴ Burada sadece bir Gaolin Beyi'nden bahsedilmektedir. Bununla beraber Hou Han Shu'nun Güney Hunları bölümünde M.S. 73 yılına ait bir kayıta, Çin ordularının kuzeye ilerleyip Hunlara hücum etmesi, başta Sağ Bilge Bey olmak üzere komutanların Gaoque 高闕'ye gönderilmesi, Gaolin Wenyudu Beyi'nin Zhuoxie 涿邪 Dağı'nda saldırıya uğraması anlatılmaktadır.⁴⁵ Zhuoxie Dağı üç yer söz konusudur: Moğolistan'ın Umnugobi Aymağındaki Gurban Sayhan Dağı; Barköl'ün doğusundaki çölde uzanan Bogdo Dağı; Hanggai Dağları'nın güney silsilesi⁴⁶ ki son yer düşük bir ihtimaldir. Yani bu beyin hükmettiği sahanın yaklaşık olarak bugünkü Moğolistan'ın güneybatı kısımları olduğu söylenebilir. Buranın bu beyin esas idare sahası olduğunu düşünmemize sebep olan bir diğer delil, yukarıdaki kaydın devamında yer almaktadır. Buna göre 76 yılında Çinli Ji Yin 濟陰 Valisi'nin kuşatıldığı ve General Geng Bing'in harekete geçtiği esnada Gaolin Wenyudu Beyi, geri dönüp tekrar Zhuoxie 涿邪 Dağı'na yerleşmişti.⁴⁷ Böylece dağın, bu beyin hakimiyet merkezi olduğu rahatlıkla söylenebilir.

- **Sol Yizhizi 伊秩訾 Beyi:** Han Shu'nun Hunlar monografisinde birkaç yerde Sol Yizhizi Beyi zikredilmektedir. Sol Yizhizi Beyi, daima Chanyu üzerinde tesirli bir figür gibi görünmektedir, böylece onun yüksek rütbeli bir bey olduğu düşünülebilir. Bu beyin zikredildiği kayıtları ilk kez, M.Ö. 56 yılında Huhanye'nin yenilmesinin ardından, beyin ona Çin hizmetine girmesini tavsiye etmesi ve meclisteki tartışmaların ardından Huhanye'nin bu tavsiyeye uyması vesilesiyle öğreniyoruz.⁴⁸ Bundan sonra bir kumpasa uğrayan Sol Yizhizi Beyi, öldürülmekten korkup Çin'e sığınmış, Çin imparatoru ise ona unvan ve toprak vermişti.⁴⁹ Bu kayıtlardan beyin rütbesi ve hakim olduğu topraklar veya onun "merkez"de mi yoksa uzak topraklarda mı görevli olduğu anlaşılammamaktadır. Bununla beraber Hou Han Shu'daki bazı kayıtlar bize yardımcı olmaktadır. Bunlardan birine göre M.S. 49 yılında Xianbei'ler, Çinli Liaodong Valisi'nin desteğiyle Kuzey Hunları'nın Sol Yizhizi Beyi'ne saldırmış, iki bin küsur kelle almışlardır.⁵⁰ Bu tarihlerde Xianbei'lerin yayıldığı yerlerden ve Liaodong Valiliği'nin hakimiyet sahasından hareketle Sol Yizhizi Beyi'nin Şira Muren Irmağı'nın batısında, bugünkü İç Moğolistan'ın Siyilin Gol (Xilin Guole) şehri dolaylarında olduğunu düşünenler vardır⁵¹ ki makul bir eşleştirmedir.

- **Xiutu 休屠 ve Hunye 渾邪 Beyleri:** Başta Han Shu'nun Hunlara dair kısmında olmak üzere türlü kaynaklarda Gansu havalisinde hüküm süren Xi-

⁴⁴ Han Shu, s. 3808.

⁴⁵ Hou Han Shu, s. 2949.

⁴⁶ Gimpu Uchida, *Kitaajia-shi Kenkyū Kyōdo-hen*, Kyoto 1975, s. 111; *Zhongguo Lishi Diming*, s. 2439.

⁴⁷ Hou Han Shu, s. 2949-2950.

⁴⁸ Han Shu, s. 3797.

⁴⁹ Han Shu, s. 3806.

⁵⁰ Hou Han Shu, s. 745.

⁵¹ Lin Gan, *Xiongnu Tongshi*, s. 41-42.

utu ve Hunye beylerinden bahsedilmektedir. Esasında M.Ö. III. yüzyılın sonlarına kadar, Çin kaynaklarında Rong 戎, Di 狄 gibi adlarla anılan ve esasen Türk olan topluluklar Gansu sahasında yaşamaktaydılar. Nihayetinde Büyük Hun Devleti kurulduğunda burası Yuezhi 月支 (veya 月氏) lar ile meskundu. Bilindiği gibi Hun Hükümdarı Modu, M.Ö. 209'da iktidara geldikten sonra güneybatısındaki Yuezhi'lara hücum ederek onları sürmüştü. Modu, M.Ö. 176 yılında Çin İmparatoriçesi'ne yazdığı mektupta artık Yuezhi'ları tamamen yendiğinden bahsetmektedir.⁵² Yuezhi'lar M.Ö. 165'ten sonra Gansu dolaylarından göçüp İli Vadisi'ne çekilmişlerdi.⁵³ Yuezhi'ların bundan sonra Fergana taraflarına gittikleri bilinmektedir. Hunlar, böylece Gansu havalisine tam olarak yerleşerek Xiutu 休屠 Beyi ve Hunye 浑邪 (veya Kunye 昆邪) Beyi'ni bu topraklara yerleştirdiler.⁵⁴ Yine bölgedeki Wusun'lar da Hunlar tarafından sürüldüler.⁵⁵ Böylece Hun devlet yapısı içerisinde Gansu ve Dunhuang topraklarını idare etmek üzere Xiutu ve Hunye gibi beyler tayin edilmiştir. Hunların Xiutu Beyi Yuezhi'ların ve Hunye Beyi ise Wusun'ların yurduna yerleştirildi.⁵⁶ Kaynaklarda ittifakla Guzang ve Wuwei'yi, önceden Xiutu Beyi'nin toprağı olduğu kaydedilmektedir.⁵⁷ Buranın kuzeybatısındaki Zhangye ise Hunye Beyi'nin merkeziydi.⁵⁸ Bu iki bey umumiyetle Longxi 隴西 denen Gansu'nun güney kısmına, Hexi 河西 denen Gansu Koridoru'na ve Beidi 北地 denen bugünkü Qingyang 庆阳 havalisine hâkimdiler.⁵⁹ Gömeç, Xiutu Beyi'nin büyük bir Hun ailesi olan *Arslanlı*'ya mensup olduğunu öne sürmektedir.⁶⁰

Çinliler Gansu'yu ve onun da batısını ilk kez seyyah ve casus Zhang Qian'ın M.Ö. 138-126'da yaptığı seyahâtlere sayesinde tanıdılar. Sonra Çinli General Huo Qubing M.Ö. 121 yılında, Hunların sağ topraklarına hücum edip onları mağlup etti. Çin orduları sonra Qilian Dağları'na yöneldiler. Xiutu ve Hunye beyleri büyük kayıplar verince Hun Chanyu'su sinirlendi ve onları cezalandırmaya karar verdi, iki bey cezadan korkup Çin'e tâbi olmak istediler. Bu arada Hunye Beyi, Xiutu Beyi'ni M.Ö. 101 yılında⁶¹ öldürüp askerini ve halkını kendisine kattı ve Guzang-Wuwei'ye yerleştirerek Çin'e bağlandı. Bu hadiseyi müteakip Gansu havalisinde Hun gücü kırıldı.⁶²

Bölgedeki eski idari yapı, *Da Ming Yi Tong Zhi* adlı kaynakta çok açık bir şekilde anlatılmaktadır. Buna göre idari olarak dört kısma ayrılmış Gansu'nun

⁵² *Han Shu*, s. 3757.

⁵³ Chavannes, "Les Pays d'Occident", s. 189.

⁵⁴ *Yuanhe Junxian Tuzhi*, Zhonghua Shuju Yay., Beijing 1983, s. 1017.

⁵⁵ *Tong Dian*, Zhonghua Shuju Yay., Beijing 2003, s. 4556.

⁵⁶ *Shiratori Kurakichi Zenshū*, Cilt: IV, s. 598; Ögel, "Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 4, Ankara 1948, s. 265.

⁵⁷ *Han Shu*, s. 1612.

⁵⁸ *Han Shu*, s. 1613; *Shiratori Kurakichi Zenshū*, Cilt: V, s. 310.

⁵⁹ *Shiratori Kurakichi Zenshū*, Cilt: III, s. 531.

⁶⁰ Gömeç, *Türk-Hun Tarihi*, s. 77.

⁶¹ *Han Shu*, s. 1997: s. 1612; *Shui Jing Zhu*, Shidai Wenyi Yay., Beijing 2001, s. 307.

⁶² *Han Shu*, s. 3769.

sol kısmı, aslında Hunların Hunye Beyi'nin toprağıydı. Çin burayı ele geçirip Zhangye İli'ni kurdu. Burası Batı Wei (535-556) devrinde dağ bulaklarının suyunun tatlı olması sebebiyle Gan Zhou 甘州 ("Tatlı Eyalet") olarak adlandırıldı. Nihayetinde buraya Gansu 甘肅 denilmiştir. Kaynağa göre Gansu'nun asıl sakinleri Yuezhi'lardı. Sonra gelen Hunlar bölgeden sürüldükten sonra Yuezhi'ların yayıldığı yerde Çinliler tarafından Jiuquan 酒泉 İli kuruldu. Gansu'nun bir başka ilk sahibi ise Hunların Xiutu Beyi idi, burada Hunlar Guzang Şehri kurmuşlardı. Xiutu Beyi ve ordusu bölgeden çıktıktan sonra Çinliler onların orununda Wuwei 武威 İli kurdular. Daha sonra buraya Liang Zhou 涼州 da denilmiştir.⁶³

Sonuç

Makalemizin girişinde listesini verdiğimiz 33 beyden 13 beyin idare sahasını inceleyebildik. Diğer beylerin yerleri hakkındaki bilgilerimiz çok azdır. Bu 13 bey ise esasen "merkez"den uzakta; Fergana-Özkend, Doğu Türkistan, Gansu, İç Moğolistan'dan Mançurya'ya uzanan düzlükler gibi yerlerde hükmetmişlerdir. O hâlde onlara pekala bozkırdaki "merkez"e bağlı, merkezden uzaktaki beyler diyebiliriz. Bozkır tipi devlet mekanizmasının olmadığı bu şehirli, çiftçi, köylü vb. kuşağa, Ötüken'deki merkez, kendi devlet teşkilatına uygun olarak, doğrudan kendisine bağlı beyler atamıştır. Kaynaklarda beylerin fonksiyonlarına dair bilgi edinemesek de Türklerdeki genel devlet geleneği bakımından bunların, yerel ahalinin iç işlerine ve düzenine karışmadan vergi ve güvenlik işlerine yoğunlaştıklarını düşünülebilir. Beylerin sürekli buldukları yer, idare sahalarının merkezi olmalıdır. Böylece Hun Chanyu'sü adına geniş toprakları idare ettikleri söylenebilir.

Kaynaklar

- CHAVANNES, E.: *Dix Inscriptions Chinoises de L'asie Centrale*, Paris 1902.
CHAVANNES, E.: *Documents sur Les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux*, St. Pétersbourg 1903.
CHAVANNES, E.: "Les Pays d'Occident d'après le "Heou Han Chou"", *T'oung Pao*, Cilt: II, Sayı: 8, Leiden 1907, s. 149-234.
Da Ming Yi Tong Zhi, San Qin Yayınları, Xi'an 1990.
DE GROOT, J.J.M.: *Die Hunnen Der Vorchristlichen Zeit*, Cilt: I, Berlin 1921.
GÖMEÇ, Saadettin: *Türk-Hun Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara 2012.
Han Shu, Zhonghua Shuju, Beijing 1997.
HAUSSİG, H.W.: "Eski Türk Boylarının Taksimi", *Türk Kültürü El Kitabı*, Ed.: E. Esin - O.F. Sertkaya, Cilt: II/1b, İstanbul 1977.
Lİ BİNGCHENG: *Xihe Zoulang Lishi Dili* 西河走廊历史地理, Gansu Renmin Yayınları, Lanzhou 1995.
LİN GAN: *Xiongnu Tongshi*, Beijing 1986.
MARQUART, J.: *Die Chronologie der Alttürkischen Inschriften*, Leipzig 1898.

⁶³ *Da Ming Yi Tong Zhi*, San Qin Yay., Xi'an 1990, s. 653.

MORİ MASAO: “Kuzey Asya’daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, İstanbul 1978, s. 209-226.

ONAT, Ayşe: *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde “Batı Bölgeleri”*, TTK Yayınları, Ankara 2012.

ÖGEL, Bahaeddin: “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun’lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 4, Ankara 1948, s. 258-278.

_____ : *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Cilt: II, MEB Yayınları, Ankara 1981.

_____ : *Türklerde Devlet Anlayışı*, İstanbul 2016.

Qin Ding Huan Xing Xi Yu Tu Zhi, Beijing 1755 (Tokyo Chuan-men Üniversitesi Kütüphanesi nüshası).

PRİTSAK, Omeljan: “Die 24 Ta-ch’ên: Studie zur Geschichte des Verwaltungsaufbaus der Hsiung-nu Reiche”, *Oriens Extremus*, I/2, Wiesbaden 1954, s. 178-202.

Shiratori Kurakichi Zenshū, Cilt: III, IV, V, Tokyo 1970.

Shui Jing Zhu, Shidai Wenyi Yayınları, Beijing 2001.

STEİN, M.A.: *Innermost Asia: Detailed Report of Explorations in Central Asia, Kan-su and Eastern İrân*, Cilt: I, Oxford 1928.

Tong Dian, Zhonghua Shuju Yayınları, Beijing 2003.

YILDIRIM, Kürşat: “Pei Cen Yazıtı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 220, İstanbul 2016, s. 63-68.

Yuanhe Junxian Tuzhi, Zhonghua Shuju Yayınları, Beijing 1983.

Zhongguo Lishi Diming Da Cidian, Ed.: Shi Weile, Beijing 2005.